

نقش آرشیوها در اطلاع‌رسانی و دسترس‌پذیر ساختن اطلاعات برای پژوهشگران؛ چالش‌های اطلاع‌رسانی در آرشیوهای ایران

زهرا احمدی

■ چکیده

از زمان‌های گذشته تاکنون همواره اطلاعات، نقش اصلی و مهمی را در کشف ناشناخته‌های عصر اطلاعات و اکتشافات ایفا کرده‌اند. پژوهشگران نیز همواره به اطلاعات نیاز دارند تا با بهره‌گیری از آن‌ها به اکتشافات و تولید اطلاعات بیشتر و جدیدتر بپردازند. در این میان آرشیوها به‌عنوان مراکز فرهنگی که اهداف و وظایف اصلی خود را در تولید، گردآوری و مهم‌تر از همه حفاظت برای اشاعه اطلاعات می‌دانند، بین اطلاعات گردآوری و حفاظت‌شده و پژوهشگران نیازمند این اطلاعات، ارتباط برقرار می‌کنند. در واقع آرشیوها، رابط میان اطلاعات و پژوهشگران هستند و نقش مهمی را در چرخه تولید اطلاعات ایفا می‌کنند. در این مقاله ابتدا به تعریف اطلاعات، پژوهشگران و آرشیوها و نقش هر یک در چرخه تولید اطلاعات پرداخته می‌شود. سپس مسائلی به‌عنوان چالش‌های اطلاع‌رسانی در آرشیوها مطرح و راه‌حلی برای رفع این چالش‌ها پیشنهاد می‌شود.

کلیدواژه‌ها

اطلاعات؛ اطلاع‌رسانی؛ پژوهشگران داخلی؛ پژوهشگران خارجی؛ آرشیو و

چالش اطلاع‌رسانی.

نقش آرشیوها در اطلاع‌رسانی و دسترس‌پذیرساختن اطلاعات برای پژوهشگران؛ چالش‌های اطلاع‌رسانی در آرشیوهای ایران

زهرا احمدی

مقدمه

اطلاعات یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین منابع کار تحقیقی و پژوهشی دانشمندان و پژوهشگران به‌شمار می‌رود. همان‌طور که کتب، نشریات، مقالات، پایگاه‌های اطلاعاتی، وبگاه‌ها و به‌طور کلی یافته‌های پژوهشی جدید برای پژوهشگران دارای ارزش ویژه‌ای هستند، اطلاعات اسناد و مدارک آرشیوی نیز نقش و ارزش خاصی برای این قشر دارند و از طرفی این منابع هویت ملت و کلید جامعهٔ مردمی هستند و اطلاع‌رسانی در مورد آن‌ها و دسترس‌پذیر ساختن‌شان، یک شاخص اجتماعی به‌شمار می‌رود و رشد این شاخص به‌معنای ارتقای ملی و سطح فرهنگ و علم جامعه خواهد بود.

اطلاع‌رسانی در نگرش عام و کلی به مفهوم تدارک اطلاعات مناسب، در زمان مناسب، برای جویندهٔ مناسب است (آذرنگ، ۱۳۷۰). لنکستر معتقد است آنچه کاربران واقعاً به‌دنبال آن هستند، دستیابی به اطلاعات با بالاترین کیفیت است. پس با توجه به این نیاز مراکز اطلاع‌رسانی باید به این مسئله توجه بایسته داشته باشند (علیمحمدی؛ به نقل از نگاهبان، ۱۳۸۷). چه در کتابخانه‌ها و چه در آرشیوها، بهره‌برداران را به منزلهٔ هستهٔ مرکزی و اصلی کلیهٔ فعالیت‌ها می‌نگرند و همهٔ تلاش‌ها در راستای برآوردن نیاز آن‌ها طراحی و هدایت می‌شود. هدف کتابخانه‌ها و آرشیوها، ذخیره‌سازی و گسترش دانش است و اختلاف آن‌ها نه در نوع، بلکه در مراحل کارشان است. به بیان دیگر، هدف نهایی کتابخانه‌ها و آرشیوها در بستر جامعه اطلاعاتی، فراهم‌کردن وسایل دسترسی به هر نوع اطلاعات برای هر فردی و در هر زمان و مکان است (نگاهبان، ۱۳۸۷).

مایکل روپر در وظایفی که برای آرشیوداران برشمرده است، آماده‌سازی اسناد را برای بهره‌برداری مراجعان و پژوهشگران مدنظر قرار داده است و معتقد است که شناخت کاربران و آسان‌سازی و دسترسی به محتوای اطلاعاتی اسناد از مهم‌ترین وظایف آرشیودار است (روپر ۱۹۹۲؛ به نقل از نگاهبان، ۱۳۸۷).

آرشیوها مخازن فرهنگی هستند که اسناد و مدارک باارزش از نظر اطلاعاتی و پژوهشی را گردآوری، توصیف، محافظت و ساماندهی می‌کنند و در نهایت آن‌ها را برای کاربران دسترس‌پذیر می‌سازند. بنابراین، این مؤسسات به فعالیت می‌پردازند تا منابع اطلاعاتی باارزش را برای بهره‌برداری و استفاده‌ی جویندگان این منابع از جمله پژوهشگران و محققان حفظ و در نهایت اشاعه کنند.

اطلاعات، اطلاع‌رسانی، پژوهشگران و آرشیو

اطلاعات و اطلاع‌رسانی:

اطلاعات یکی از منابع باارزش و اصلی در چرخه تولید هستند. اطلاعات به‌طور محسوس بر بینش، رفتار و تصمیم‌گیری افراد اثر می‌گذارند. کاربران نظام اطلاعات، اطلاعات را چون یک منبع ارزشمند همسنگ سرمایه و نیروی کار، به‌کار می‌برند. امروزه تمام اقشار اجتماع از جمله محققان و پژوهشگران ناگزیر به استفاده از اطلاعات هستند و بدون اطلاعات قادر به بررسی، آزمایش، پژوهش و در نهایت تصمیم‌گیری نیستند.

اهمیت اسناد و مدارک تاریخی در تبیین زوایای مبهم حیات اجتماعی و سیاسی هر ملت به‌عنوان دستمایه اصیل عرصه‌های تحقیقی بر هیچ‌کس پوشیده نیست. در این رهگذر حفظ و نگهداری این گنجینه ارزشمند، ضرورتی تام دارد و روش‌های صحیح بازایی مطالب و همچنین چاپ و نشر آن‌ها به‌شکل درست، امری ضروری است (مؤمن، ۱۳۸۵).

نقش جدی و انکارناپذیر اطلاعات اسناد و مدارک آرشیوی در فرایند پژوهش، تولید دانش و به تبع آن ارتقای سطح فرهنگ و دانش جامعه، اهمیت و نقش اطلاع‌رسانی در زمینه اطلاعات آماده‌سازی شده و قابل‌دسترس را آشکار می‌کند. آرشیوها به‌عنوان مراکز مهم تحقیقاتی دو وظیفه اصلی را برعهده دارند: یکی حفظ و نگهداری اطلاعات اسناد و مدارک آرشیوی و دیگری دسترس‌پذیر ساختن این اطلاعات برای قشر پژوهشگر. برای انجام وظیفه دوم، این مراکز در ابتدا باید در مورد منابع اطلاعاتی خود و نحوه دسترسی به آن‌ها اطلاع‌رسانی لازم را انجام دهند.

پژوهشگران

انجمن آرشیویست‌های آمریکا هر فردی که از مجموعه‌ها و خدمات یک مخزن استفاده

می‌کند را پژوهشگر دانسته و آن را معادل customer; patron; reader می‌داند (Moses-Pearce, 2005). پژوهشگرانی که از آرشیوها استفاده می‌کنند به دو گروه جداگانه تقسیم می‌شوند. یکی پژوهشگران داخلی و دیگری پژوهشگران خارجی.

پژوهشگران داخلی: پژوهشگرانی هستند که مرکز آرشیوی به‌طور رسمی استخدام کرده‌اند و یا با سازمان قرارداد دارند. معمولاً هر مرکز آرشیوی دارای بخش پژوهش است. این گروه از پژوهشگران وظیفه دارند به مطالعه و تحقیق در مورد اسناد موجود در سازمان بپردازند و طرح‌های پژوهشی ارائه دهند. دستیابی این گروه از پژوهشگران به منابع و اطلاعات آرشیو بسیار آسان‌تر از گروه دوم است. به‌عبارت‌دیگر، مرکز آرشیوی تمامی منابع اطلاعاتی خود را در اختیار این پژوهشگران قرار می‌دهند تا طرح‌های تحقیقاتی و پژوهشی موفق و موثقی را دریافت کنند. از جمله خدماتی که به این پژوهشگران ارائه می‌شود عبارتند از:

- فراهم آوردن امکان دسترسی مستقیم به اسناد و مدارک سازمان؛
- فراهم آوردن تسهیلات لازم برای دسترسی از راه دور؛
- برپایی نمایشگاه‌های اسناد به‌صورت موضوعی در مناسبت‌های مختلف؛
- برگزاری دوره‌های آموزشی در زمینه آرشیو به‌صورت کارگاهی؛
- کتاب‌های کمک آموزشی در خصوص آرشیو و موضوعات مرتبط.

پژوهشگران خارجی: پژوهشگران خارج از سازمان هستند که به‌طورمستقل یا زیر نظر سازمانی دیگر به فعالیت‌های پژوهشی می‌پردازند. این گروه از پژوهشگران با ارائه معرفی‌نامه رسمی از محل اشتغال، تحصیل و یا هر سازمان معتبر، امکان استفاده از اسناد و منابع اطلاعاتی آرشیو را دارند. اصولاً سطح دسترسی این پژوهشگران به منابع اطلاعاتی محدود است. معمولاً اصل سند در اختیار این پژوهشگران قرار نمی‌گیرد مگر در شرایط خاص و استثنائی. البته سطح دسترسی، بسته به سیاست‌های آرشیوها و سازمان‌های مختلف، متفاوت است. از جمله خدماتی که به این گروه از پژوهشگران ارائه می‌شود عبارتند از:

- رونوشت‌برداری از اسناد با رعایت اصول خاص؛
- در اختیار قراردادن ریزفیلم و اسکن اسناد و عکس‌های منحصربه‌فرد، در موارد خاص؛
- تبدیل اطلاعات از یک قالب به قالب دیگر؛
- تهیه فهرستی از انتشارات مرکز و قیمت آن‌ها برای فروش به پژوهشگران؛
- پاسخ‌گویی به سؤالات پژوهشگران از طریق تلفن، دورنگار، پست‌الکترونیکی، وبگاه و غیره؛
- اطلاع‌رسانی روزآمد (درباره مجموعه، انتشارات، نمایشگاه‌ها، کارگاه‌ها و غیره) به پژوهشگران در حوزه‌های مرتبط.

آرشیو: به سازمانی گفته می‌شود که مسئول شناسایی، ارزشیابی، انتقال، حفظ و نگهداری، طبقه‌بندی و خدمات‌رسانی منابع آرشیوی براساس اصول و روش‌های علمی است. یکی از مهم‌ترین مراکز اطلاع‌رسانی هر کشور، آرشیوهای آن کشور است که وسیله درک تاریخ و شناخت تحولات اجتماعی، اقتصادی، اداری، علمی، فرهنگی، نظامی و تاریخی ملت بوده و نه تنها نشان‌دهنده رشد و فعالیت‌های دولت به‌شمار می‌رود، بلکه توسعه و تکامل ملی را نشان داده و منشأ مهمی برای بسیاری از تحقیقات است (خالونی، ۱۳۸۵).

آرشیوها به‌عنوان مراکز اصلی و قانونی گردآوری، حفاظت، پردازش و اطلاع‌رسانی در مورد اسناد باارزش تاریخی و ملی جامعه، یکی از پایگاه‌های مهم و حساس پژوهشی، آموزشی و فرهنگی جامعه به‌شمار می‌روند. این مراکز با در اختیار داشتن اسناد باارزش تاریخی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، ارتباط وسیع با نظام اداری و جامعه پژوهشی کشور دارند. بنابراین با اطلاع‌رسانی درست در مورد منابع اطلاعاتی خود، نقش کارآمد و مؤثری بر تصمیم‌گیری در کلیه زمینه‌های فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جامعه خواهند داشت و در نهایت می‌توانند به روند توسعه و رشد علمی، فرهنگی و اقتصادی جامعه کمک کنند.

چالش‌های اطلاع‌رسانی در آرشیو

همان‌طور که قبلاً گفته شد، آرشیوها در اداره و انجام وظایف خود دو هدف اساسی حفاظت و نگهداری اسناد و دسترس‌پذیرسازی اطلاعات را دنبال می‌کنند که این دو هدف در راستای بهره‌برداری و استفاده بهینه از اطلاعات صورت می‌گیرد. پژوهشگران و محققان برای پیشنهاد و ارائه طرح‌های پژوهشی موفق و کارآمد به استفاده بهینه از اطلاعات نیاز دارند. منظور از استفاده بهینه، دسترسی هر چه آسان‌تر و سریع‌تر و کامل‌تر به اطلاعات است. بنابراین آرشیوها باید برای تحقق این امر مهم، روش‌های اطلاع‌رسانی صحیح و مناسبی را به کار گیرند. در این باره، آرشیوها با چالش‌هایی روبه‌رو هستند که به آن‌ها پرداخته می‌شود.

با توجه به اینکه مؤسسات و نهادها، داعیه بهره‌وری از اطلاعات را در قالب شبکه دارند، ساختار سازمانی و تشکیلاتی نظام‌مندی برای ایفای نقش بهره‌وری از اطلاعات ندارند و شبکه‌ها صرفاً محدود به تعدادی سخت‌افزار رایانه‌ای هستند که به‌صورت درون‌سازمانی کار می‌رود و بازیابی اطلاعات را انجام می‌دهند و در اغلب موارد فاقد ارتباطات گسترده هستند تا در حد یک شبکه اطلاع‌رسانی مطرح باشند. همین امر باعث شده تا ما درباره اطلاعات موجود در آرشیوها و مراکز اطلاع‌رسانی خودآگاهی لازم را نداشته باشیم (علیچانی، ۱۳۸۹).

شبکه‌سازی، به همدلی، هم‌داستانی، برنامه‌ریزی، هدف‌داری و مخاطبان مشترک نیازمند است که چنانچه مدیریت‌های مراکز اسناد و آرشیو به تفاهم برسند، هم برای مراکز آرشیوی

سودمند خواهد بود و هم پژوهشگران از آن بهره‌مند می‌شوند و احساس آرامش و امنیت می‌کنند (فدایی‌عراقی؛ به نقل از علیجانی، ۱۳۸۹).

از طرفی، فقدان فهرست موجودی مشترک (فهرستگان) یکی از معضلات و مشکلات مراکز اطلاعاتی و از جمله آرشیوهاست. در صورتی که می‌توان با تهیه فهرست‌هایی از منابع و مدارک آرشیوها و همچنین آخرین کارهای صورت گرفته و تبادل آن از طریق شبکه همکاری، از تکرار چنین موارد وقت‌گیر و پرهزینه جلوگیری کرد. فهرست‌های راهنما دو هدف مهم و اساسی را دنبال می‌کنند: یکی نظارت و مدیریت بر مجموعه و دیگری فراهم آوردن امکان اشراف کلی و نظری آرشیوداران و پژوهشگران بر مجموعه. از جمله ویژگی‌های یک فهرست راهنمای خوب، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- نقشه کلی موجودی مخزن را طراحی کند و شرح دهد؛
- محتوای اصلی و مهم مجموعه‌های جداگانه را مشخص کند؛
- اطلاعات درست و مفصلی به کاربران ارائه دهد؛
- اطلاعات مربوط به موضوع خاصی را که در چندین مجموعه وجود دارد، به اختصار توضیح دهد.

تهیه سیاهه‌ای از اطلاعات ضروری جهت کمک به پژوهشگران در بهره‌مندی از خدمات، یکی از الزامات کلیه مراکز آرشیوی است. اگرچه تاکنون استاندارد از نوع و میزان اطلاعات مورد نیاز پژوهشگران در راستای تهیه یک راهنمای جامع ایجاد نشده است، اما بررسی راهنمای چند مرکز آرشیوی بزرگ می‌تواند تا حدودی نوع این اطلاعات را نشان دهد و ما را در تهیه راهنمایی جامع و سودمند یاری کند (مصاحب‌فرد، ۱۳۹۱). بر این اساس، پنج بخش اصلی برای یک راهنمای نسبتاً جامع می‌توان در نظر گرفت، که عبارتند از:

- ۱- معرفی مرکز؛ اهداف، ساختار، خدمات و غیره؛
- ۲- اطلاعات و فرآورده‌های عمومی؛ شرایط و نحوه ثبت نام؛ ساعات کار بخش‌های مختلف مرکز؛ اطلاعات تماس و موارد دیگر.
- ۳- شیوه‌های شناسایی، بازیابی و استفاده از منابع آرشیوی و کتابخانه‌ای؛
- ۴- مقررات و محدودیت‌ها؛ در زمینه‌های مختلف نظیر استفاده از نسخه اصلی، رونوشت برداری و غیره؛
- ۵- معرفی انتشارات چاپی و الکترونیکی.

در هر یک از بخش‌های نامبرده، لازم است که زیربخش‌ها و جزئیات مربوط به آن‌ها با

توجه به خدمات هر مرکز ارائه و در صورت لزوم نیز بخش‌هایی اضافه شود. در پایان آنچه ضرورت می‌یابد، دسترس‌پذیر ساختن این راهنما برای استفاده پژوهشگران است که علاوه بر شکل چاپی آن باید به صورت الکترونیکی نیز در وبگاه مرکز قابل مشاهده باشد.

امروزه اینترنت و وب به عنوان مهم‌ترین رسانه‌های قرن، توانسته‌اند در عرصه اشاعه اطلاعات جایگاه خاصی پیدا کنند. بسیاری از کشورها و نهادهای فرهنگی از اینترنت و وب برای تبادل و دسترسی به اطلاعات بهره می‌گیرند. آرشیوها توانسته‌اند همانند دیگر مراکز اطلاع‌رسانی به نحو مطلوبی از این فناوری‌های نوین در جهت اهداف خود استفاده کنند و با افزایش خدمات خود به توسعه اطلاع‌رسانی دلخواه کمک کنند. در هر کشوری، آرشیو ملی از آن رو که حاوی مهم‌ترین و اساسی‌ترین اسناد و مدارک کشور است از جایگاه تاریخی و فرهنگی ویژه‌ای برخوردار است. این‌گونه آرشیوها جهت تحقق هدف خود که حفظ و تقویت حافظه است، باید به فناوری‌های نوین، از جمله وبگاه‌ها مجهز شوند. از همین روست که دیده می‌شود بسیاری از آرشیوهای ملی در سراسر دنیا همانند سایر مراکز و مؤسسات اطلاع‌رسانی اقدام برای توسعه وبگاه‌هایی کرده‌اند تا از این طریق بر سرعت اشاعه اطلاعات و خدمات‌رسانی نوین خود بیفزایند. این وبگاه‌ها باید به گونه‌ای طراحی شوند که قابلیت و سهولت دسترسی را برای تمام کاربران فراهم آورند (فرچ‌پهلو، ۱۳۸۷).

نتیجه‌گیری

در هر نظام پژوهشی و تحقیقاتی، اطلاعات به منزله رگ‌های حیاتی این نظام‌ها عمل می‌کنند. آگاهی از وجود، مکان، نوع و نحوه دسترسی به اطلاعات از دغدغه‌های اصلی پژوهشگران است. پژوهشگران از منابع اطلاعاتی موجود در آرشیوها به عنوان منابع دست‌اول استفاده می‌کنند و این اطلاعات برای انجام تحقیقات آن‌ها لازم و ضروری است. آرشیوها به عنوان مخازن فرهنگی حاوی مهم‌ترین و اساسی‌ترین اطلاعات و نگه‌دارنده اسناد و مدارک آرشیوی با ارزش، وظیفه دارند تا از مناسب‌ترین و کارآمدترین روش‌های ممکن برای اطلاع‌رسانی به پژوهشگران استفاده کنند. فراهم‌آوردن سیاهه‌هایی از اطلاعات آرشیو، ایجاد شبکه‌های اطلاع‌رسانی و همچنین فراهم‌آوردن فهرست موجودی مشترک بین آرشیوهای ملی، منطقه‌ای و حتی محلی، از مواردی است که می‌توانند به اطلاع‌رسانی بهتر آرشیوها به کاربران از جمله پژوهشگران، دانشمندان و مورخان کمک شایانی کنند.

منابع

- آذرنگ، عبدالحسین (۱۳۷۰). *اطلاعات و ارتباطات*. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ص ۱۱۰.
- خالویی، مرضیه (۱۳۸۶). مطالعه تطبیقی آرشیوهای ملی ایران، آمریکا، انگلیس و فرانسه. *گنجینه اسناد*، شماره ۶۶، صص ۱۱۹-۱۲۸.
- عادلی، معصومه و امیرخانی، غلامرضا (۱۳۸۷). تنظیم و توصیف منابع آرشیوی (با تأکید بر فهرست‌های راهنما). *گنجینه اسناد*، شماره ۷۲، صص ۱۰۱-۱۱۲.
- عزیززی، غلامرضا (۱۳۸۶). دسترسی به منابع موجود در کتابخانه ها و آرشیوها. *گنجینه اسناد*، شماره ۶۷، صص ۹۷-۱۱۰.
- علیجانی، رحیم (۱۳۸۹). امکان‌سنجی ایجاد شبکه اطلاع‌رسانی برای آرشیوهای فنی سدها و نیروگاه‌های وزارت نیرو در استان خوزستان، *گنجینه اسناد*، شماره ۸۰، صص ۶۲-۷۹.
- فرج‌پهلوی، عبدالحسین (۱۳۸۷). ارائه الگویی برای وبگاه آرشیو ملی ایران براساس وبگاه‌های آرشیوهای ملی جهان و نظارت صاحب‌نظران آرشیو، *گنجینه اسناد*، شماره ۷۲، صص ۶۹-۸۰.
- لنکستر (۱۳۷۹). انتقاد لنکستر از دیدگاه‌های افراطی برخی از کتابداران در خصوص تکنولوژی و فراموشی نیازهای استفاده‌کنندگان؛ ترجمه داریوش علیمحمدی، *پژوهشنامه اطلاع‌رسانی*، سال چهارم، شماره ۳، صص ۶-۷.
- مایکل روپر (بی‌تا). *خدمات آرشیوی، نقطه نظرهای یک آرشیویست حرفه‌ای*. نقل از نشریه ژانوس ۳-۱۹۹۲م؛ ترجمه شهلا اشرف، مجموعه مقالات آرشیو، جلد ۱، مقاله شماره ۲۹، تهران: روابط عمومی سازمان اسناد ملی ایران، ص ۲.
- مصاحب‌فرد، زهرا و صحرائی، نرگس (بی‌تا). اطلاعات کلی برای پژوهشگران، دانشجویان مطالعات آرشیوی دانشگاه تهران.
- مؤمن، ابوالفتح (۱۳۸۵). سازماندهی اسناد در آرشیو. *نشریه زمانه*، شماره ۵، ص ۱۴.
- نگاهیان، نسرين (۱۳۸۷). رویکرد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در اطلاع‌رسانی به نایبانیان و کم‌بینانیان. *گنجینه اسناد*، شماره ۷۰، صص ۹۵-۱۰۶.

